

Простір інтелектуального опору

Нотатки про літературний 2011-й

2011 рік можна назвати доволі успішним, якщо не знаковим для української літератури. Рік розпочався (і завершився) романами-антиутопіями й романами, які належать до категорії «література факту» («Записки українського самашедшого» Л.Костенко, «Час смертохристів» Ю.Щербака, «Лексикон інтимних міст» Ю.Андруховича, «Хронос» Т.Антиповича, «Господні комарикі» І.Жежери тощо). Уперше значну дискусію спричинило присудження Шевченківської премії — «Чорний Ворон» Василя Шкляра так і не удостоївся схвалення Президентом, попри запевняння Ганни Герман. «Шкляр отримає премію тоді, коли настане час». Цицерон не сказав би краще. Юрій Андрухович запропонував зібрати кошти на альтернативну народну Шевченківську премію. Разом із тим у 2011-му видано поетичну збірку міні-вибраного Л.Костенко «Річка Геракліта», яка стала символом чистої естетики.

■ Дмитро ДРОЗДОВСЬКИЙ

Яка може бути єдність
на такій Голгофі?
(Л.Костенко, «Записки
українського самашедшого»)

Роман В.Шкляра виключний за змістом, це твір, який розбурхує осине гніздо теперішньої антиукраїнської політики. Якби така річ з'явилася чотири роки тому, то це сприймалося б як далина часові. У 2011 році «Чорний Ворон» став виключним, бо ж нова влада почала табувати теми Голодомору й УПА. А роман повертає до життя мемуари Юрія Горліса-Горського, учасника подій у Холодному Яру. На жаль, суспільний резонанс від книжки, як на мене, так і не став поштовхом до фахового аналізу цього твору із суто літературознавчих позицій. Здається, попри всю сміливість Василя Шкляра, у творі є художні слабінки. Письменник, повернувшись в українську культуру імена очільників руху опору, воєнків УПА, які боронили рідний кордон, став, безперечно, героєм у просторі культури 2011 року. Трохи сумно зробилося пізніше, коли восени 2011 розпочалася «інформаційна полеміка» з Ежи Гофманом. Шкляр у відповідь польському режисерові, який відмовився знімати стрічку за цим твором, почав казати неприємності на його адресу. Все це видавалося не вельми шляхетним. Чи може лицар в одній ситуації поводитися як лицар, а в іншій — якимось інакше?..

На початку літа 2011 року в американському видавництві «CreateSpace», що є дочірньою компанією холдингу Amazon.com, побачила світ книжка віршів Ігоря Павлюка та сучасного українського поета з американської діаспори Юрія Лазірка. Видання має назву «Catching Gossamers» («Ловлячи осінні павутинки»). Книжка тримовна: вірші в ній представлені українською, англійською та російською (одна з перекладачів із російської мови — Євгенія Більченко). Юрій Лазірко перекладав вірші Ігоря Павлюка англійською, а І.Павлюк працював над перекладами творів Ю.Лазірка російською мовою. Сам Ігор Павлюк написав у передмові: «Особливо тонко, нутряно, відчувають рідну душу в часі і просторі поети, яких одні вважають несусвітніми диваками, інші — високочоломи пророками, ще інші — загалом забули про їхнє існування, хоча свідомо чи підсвідомо користають із їхнього душевно-духовного продукту, адже цей прекрасний і дивний світ створений саме Поетами. І саме поезія не дає людству розчаруватися в ньому, а йому самому безславно померти». Книжку

можна придбати в мережі на www.amazon.com, а за кордоном — у мережах книгарень «Barnes and Noble».

Говорячи про ходу антиутопії в українській літературі, не можна оминати «Хроносу» Тараса Антиповича. Це одна з перших (поряд із романом Юрія Щербака) антиутопій у новітній українській літературі з виразною критикою глобалізму та манакально-технологічної лихоманки. Роман написано з майбутнього, в ньому зображено нового божка. Люди зрозуміли, що найдорожче в житті — час, який один науковець навчився перетворювати на матеріальний ресурс. «Хронос» — метафорична параболка з добре продуманим сюжетом, яка змушує говорити про пост-постмодерні тенденції в сучасній українській літературі. Антипович повернув в українську прозу сюжет, повторивши, що література — це насправді добре розказана історія. За формою роман — оповідь у новелах про людей і антилодей, які живуть у просторі, позбавленому трансценденції. Нові боги нового людства мультиплікувалися. «Хронос» показує повернення людства до політеїзму, проте тепер не природні явища у свідомості людей співвідносяться із чимось божественним. Настала доба інформаційної механіки найвищого рівня. Бога як вищої сили в цьому просторі не існує. Люди самотні у своїй жадобі. Усе, чого вони прагнуть, — стати молодшими шляхом відбирання життя в інших за допомогою нового приладу. «Омолодження» в романі стає злочином. «Уся ця країна — це один великий злочин», — зазначає Антипович. У «Хроносі» час остаточно позбавлено метафізики й переведено у площину брудної політики. Змінюються суспільства, формуються нові політичні режими — і все це робиться заради нової валюти під назвою «час». Безперечно,

роман має виразні політичні паралелі із сучасністю, з українською політикою, побудованою на тотальній брехні. Люзія правди — ось новий простір, у якому випадає жити цивілізації майбутнього. Формується новий диктаторський режим, у якому людина не є цінністю.

2011 став роком політично заангажованої літератури, що видається цілком природним для України. Найрезонансніша торішня подія в Україні — арешт Ю.Тимошенка, який став причиною величезного обурення в Європі. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС так і не було підписано в грудні. Відзначення 20-ліття Незалежності тільки потвердило слова Оксани Пахльовської, яка у статті «Повернення Сізіфа» (2006 р.) писала: «З падінням Берлінського муру, як сподівалося, Україні відкривалася пряма дорога до повернення до своєї духовної батьківщини — Європи. Однак на руїнах тоталітарної системи постав дивний покруч: квазідемократія і квазісвобода, країна донів і дерібанив, люмпенської політики, цинізм як правила життя і поведінки, політичних пенсіонерів, які прирікають на небуття ще не народжені покоління, — словом, заново укомплектований пострадянський бестіарій, який щільно заповнив собою простір тієї омріяної європейської України». Мовби про сьогоднішню Україну Зеров написав у 1921-му: «Навколо нас — кати і кустодії, / Синедрион, і кесар, і претор». Україна, яка боліла цьому поколінню, стала «бізнес-територією». Відбулася грандіозна підміна». Додамо, що політики та медіа підмінюють не лише слова, а й саму реальність. Зрештою, а що може бути більшим за реальність слова? Тому важливо в сучасній літературі сформувати солідаризований інтелектуальний простір розуміння себе в множинній єдності *Іншого*. Дискусії все-

редині культури й літератури — потрібні, літературний простір апріорі не може бути монолітним і одноголосим, у ньому є інтелектуально-елітарні й епатажно-бурлескні форми репрезентації реальності. Проте нинішня політика змушує об'єднуватися митців різних поглядів, які не хочуть білоруського або гондурського варіанта для України.

«Щоденник моєї секретарки» — новий роман братів Капранових, який з'явився в період торішньої епопеї з парканами й черговими спробами влади відгородитися від свого народу, в період суду над экс-прем'єр-міністром, у період чергового посилення контролю за засобами масової інформації. Світ у романі братів Капранових — це присмерк кучмізму, завершення у 2004 році великої ери в українській політиці й боротьба за новий переділ влади. Психологія героїв — те, що прописано, здається, якнайточніше: від сварок у родині до самотнього відпочинку на Мальдівах, від мовчазного сина Богдана до поведінки людей на виборчій дільниці. Змальовані мізансцени гранично вивірені й адекватні. Роман виростає з плину нашого повсякдення, тільки об'єктом зображення стають можновладці ще кучмівської епохи. Жодна сюжетна лінія в романі братів Капранових не є однозначною, тут немає чорно-білих фарб. Окрім хіба що фінального апофеозу, яким завершується «Щоденник...». Це визначення Майдану. Капранови однозначні в його маркуванні: це не революція, яка допомогла прийти до влади Ющенку. Це апофеоз свободи. Люди стояли не за когось із політичних керманців, вони стояли за себе, бо хотіли бути не бидлом, а нацією, консолідованою та європейською, хотіли бути відповідальними за своє майбутнє. Так, журналісти «1+1» відмовилися повідомляти брехню з екранів, а журналісти 5 каналу почали голодування. «Українська правда» і «Майдан» були інтернет-ресурсами, які давали можливість і на Мальдівах дізнатися правду про те, що коїться в Україні. Решта інформаційних агентств говорили одним голосом, ставши заручником системи брехні. Якоюсь мірою «Щоденник моєї секретарки» — психологічний суспільно-політичний роман, і до такого трактування підштовхує сама концепція твору. Це справді приклад літератури факту, оскільки тут зафіксовано реальні уривки з інфосвіту 2004 року: заяви Ющенка, Тимошенка, Януковича, силовиків, європейських спостерігачів, журналістів тощо... Сьогодні читаєш це, маючи зовсім іншу перспективу... Центральний символ роману — прес-пап'є, яке лишається у спадок головному героєві від діда. Це прес-пап'є — фігурки різних мавп, які алегорично співвідносяться з тогочасною Україною. В центрі — пахан, засліплений хворобою і відчуттям власної величч. За його спиною юрляться помічники й захисники. Кожен за першої нагоди може встромити ножа в спину конкурентові й самому пахану. Трохи далі — мавпи-артисти, заслужені й народні. Прес-пап'є з мавп — вічний образ зародкової України, якою правлять пітекантропи. Дід Сергія Михайловича таки мав пророчу рацію...

2011 року остаточно перервала своє мовчання Ліна Костенко, яка ще на Миколая 2010 року представила роман «Записки українського самашедшого». Справді, важкий час — це завжди час Ліни Василівни. Дмитро Донцов у розвідці «Поетка українського Рисорджименто» писав, що «Леся Українка своїми уподобаннями, пристрастями й вдачею — типова постать Середньовіччя, з'явилася на світ, коли Україна вже вийшла з епохи середніх віків, і — ще до неї не повернула, як се сталося за нас. Вона жила і діяла в добу, біля коліски якої

стояла сумна постать великого плебея Руссо. В епоху, що на місце невідомого Бога поставила релігію розуму... На місце великих пристрастей — поміркованість, на місце непевності відносин, що гартувала волю і гострила думку, соціально упорядкованість, а з нею загальну нівеляцію і нудоту... На місце віри, що рушає горами, — сліпе упокорення перед так званним бігом подій». У подібний час живе Ліна Костенко, людина з Парнасу, до якої більшість митців забули шлях.

Роман «молодого прозаїка» набув у 2011 році нечуваного розголосу. Твір мав бути поверненням до української літератури в гоголівському стилі. Йдеться про гоголівські форми зображення абсурдного і висміювання антилюдяного. Коли ситуація не піддається раціональному аналізу, тоді потрібно хіба що піддати все іронії так, як це робив Гоголь. Але Ліна Костенко — митець «нетипологічний», її неможливо з кимось порівняти; це митець, який має право на адекватну розмову з читачем, готовим почути серйозні відповіді на непрості запитання. Принаймні роман став спробою розпочати таку розмову в суспільстві. Невипадково письменниця наголошувала, що найкраща реакція на «Записки...» — круглий стіл за участю політологів, соціологів, психологів, істориків, одне слово, науковців. Ліна Костенко — криголам, як вона себе жартома назвала, який мусить розбивати крижані пагорби, щоб звільнити цей шлях для наступників. Але криголами не можуть робити свою справу в болоті. А в Україні ще немає достатнього інтелектуального поля, щоб приховувати своїх «дурнів». Цивілізоване суспільство тим і відрізняється від суспільства варваризованого, що вміє приховувати своїх «дурнів», яких, безперечно, треба відрізняти від «важких дітей» на кшталт Емілі Чорана або Михайля Семенка.

Лише 2011 року українська література відкрила для себе Емілі Чорана (Сьорана) в перекладах І.Славинської. Його творчість, як і життя, — це шлях парадоксів. Світ, на думку Сьорана, — постійна самообмана, побудована на покорі, смиренності, що є гідністю рабів. Людина навіть не може достеменно знати, ким вона є. Їй здається, що вона має волю та бажання, але разом із тим на якомусь рівні вона втрачає все, чим здатна володіти. Прив'язаність до речей — ознака слабкості духу й виродження. Отже, те, чим насправді керує людина, — лише світ позірних істин. Із такого погляду на природу речей впливає сьоранівська афористичність: «Сьогодні зранку я подумав, тобто на добрі чверть години розгубився...», «між Буттям і Апокаліпсисом панує обман. Важливо знати, що ця запаморочлива істина, шойно асимілюється в свідомості, перетворює усі рецепти мудрості на поверхневі» або ж: «Я свідомий усіх своїх відчуттів. Я не розумію, як це відбувається. Я не розумію навіть, хто це відчуває. І хто цей Я на початку трьох попередніх речень?».

Твори Сьорана, А.Жарі чи Е.Йонеско свого часу виконали функцію електрошокера: вони не дали своїй культурі заснути в океані абсурду. Із часом таких авангардистів-вольтер'янців забувають: мені не одразу вдалося знайти могилу Чорана в Парижі. Або ж забутою для світу постає могила класика польського авангардного театру Ст.І.Віткевича (Віткаци), неординарного філософа, який, виводячи на кін кабарежних, іронічних, гротескових, фарсових персонажів, писав дисертацію про категорії буття й розробляв концепції «чистої форми». Віткаци спочиває в с.Великі Озера на Рівненщині, куди навіть заасфальтованої дороги із сусідньої Дубровиці немає. Таке собі забуте місце, яке в цивілізованому світі давно б стало

центром культурницького паломництва та літературного туризму.

«Річка Геракліта» Ліни Костенко — видання, яке прокладає шлях у простір чистої естетики, у площину поезії, емансипованої від конкретики — у нашій ситуації це конкретика тотального абсурду, цинізму й варварства. Така Україна далека від річки Геракліта, від річки етики й естетичної рівноваги. Якщо «Записки...» виконали функцію рятівного електрошоку, вивівши суспільство зі стану збайдужіння (пригадаймо «Кирпатий барометр» В.Симоненка — у цій поемі найстрашніша риса, яка породжує імперію всесвітнього стоокого Жаху, — це людська байдужість), то «Річка Геракліта» єднає людину з позаземним, дає можливість насолодитися нематеріальною енергією слова, позбавленого ригористичного пафосу.

Український літературний простір у 2011 році остаточно ствердився як потужне середовище, в якому є все: література факту, інтелектуалізм, історичний наратив, антиутопія, травелогі тощо. Проте, звичайно, не обійтися й без «важких дітей» літературного процесу, які за віком уже давно мали б стати криголами. Маю на увазі Оксану Забужко, яка дедалі сильніше позиціонує себе не лише як письменниця, а і як інтелектуал, а часом — експерт із політичних питань. Беручи таку роль, треба бути готовим, що й аналізувати пані Оксану будуть не лише за написане в художніх текстах, а й за сказане нею як «лідером думки» або ньюзмейкером. Звичайно, треба віддати належне українським ЗМІ: деякі з них почали активно житися гниллю, перетворившись на посмітлюх.

Забужко навіть під завісу 2011 року дозволила собі в медіа некоректні висловлювання про те, що «треба залишити цих поюзаних стариків» (Л.Костенко чи Л.Лук'яненко). Такі міркування пов'язані зі зверненням лідерки української опозиції Юлії Тимошенко, яка сказала, що на чергових виборах опозиція має об'єднатися під єдиним лідером, котрий за рівнем моральності має бути подібним до Ліни Костенко, якого в українській політиці не має жоден політик.

О.Забужко останнім часом успішно вдається роль провокатора (її листування з метром мовознавства й чудовим критиком Ю.Шевельовим потверджує, що це вдавалося їй і двадцять років тому). Пані Забужко була серед перших, хто агітував «проти всіх» на президентських виборах. Тепер письменниця, критикуючи брутальні дії влади в освітньому просторі, разом із тим прагне розсварити суспільство, яке Ю.Тимошенко намагається об'єднати («Лист до диктатора» экс-прем'єр-міністра можна назвати класикою політичної сатири і прекрасною алегорією в дусі письменників магічного реалізму). Все частіше виимальовуються паралелі між Україною та країнами Латинської Америки, колишніми банановими республіками, які змогли стати на шлях побудови цивілізованого правового суспільства. І перша роль у цьому належить письменникам. І Маркес, і Льюїса, і Борхес намагалися вибудувати політичний дискурс, відштовхуючись від інтелектуалізму й естетизованої дійсності літератури. Їхнє мистецтво стало формою протидії політичному хаосу. Не випадково Льюїса навіть ішов у президенти Перу, а Маркес став більшим за будь-якого латиноамериканського президента, залишаючись, правда, палким другом Ф.Кастро.

У будь-якому разі в цивілізованому світі політик — найвідповідальніша професія, і багато розумних людей уникають цього тягаря. Як у такому разі не вдатися до антиутопій і уникнути зближення на осі «література — дійсність».

2011 рік — це рік літератури факту. Залучення фрагментів реальних інформа-

ційних повідомлень у художні тексти (роман Л.Костенко, роман братів Капранових «Щоденник моєї секретарки», «Щоденник страченої» М.Матіос тощо) засвідчує, що література мусить виконувати роль суспільно-політичного збудника, який може консолідувати націю. Презентації романів Л.Костенко в різних містах України довели, що мільйони людей відчувають спрагу за справжнім словом. Що таке «справжнє слово»? Розуміючи всю небезпеку подібної патетичної словосполуки, девальвованої в радянському імітат-дискурсі, дозволю собі сказати, що під справжністю сьогодні варто розуміти простір, позбавлений симулякрів. Наші медіа переформатовують події, процес реконструкції суспільного життя ще шість років тому відбувався в президентських темниках, зрештою, це стара практика переписування історичного наративу залежно від ідеологічної кон'юнктури. У 2011-му маємо настільки високий рівень інформаційних маніпуляцій, що це вже стало предметом осмислення з боку письменників. Наявність цих стратегій у літературних текстах засвідчує провідну філософську модель: прагнення повернути до себе, до джерел, до справжніх значень добре відомих слів, які набувають різних ідеологічних конотацій.

Творець теорії симулякрів у постмодерному суспільстві Жан Бодрійяр у праці «Естетика втрати ілюзій» писав, що сьогодні «створюється враження, ніби величезний сектор сучасного мистецтва активно бере участь у справі розвінчання мистецтва як такого, навантажуючи образ і уяву обов'язковою тугою, поєднуючи естетику з обов'язковою тугою, з відчуттям утраченого часу... Здається, ми зобов'язані відтепер задовольнятися лише нескінченною ретроспективою, тим, що передувало нам. Це справедливо і щодо політики, і щодо історії та моралі... Звичайно, цей тотальний *remake* і це «Рециркулювання» намагаються бути іронічними, але така іронія стара і поношені тканини розпадаються, а отже, це могильна іронія».

Здається, що в українській культурі у 2011 році таки відбулися важливі зміни, на відміну від медіа та політики. Так, медіа і справді підпадає під цей бодрійярівський опис жахить: на екрані, як і в політиці, з'являються нафталінні привиди з радянського минулого. Політика в Україні — пострадянський римейк, оскільки дехто вірить у силу «Русского міра» і сподівається, що колись Україна стане частиною неоімперського простору. Здається, що теперішній Президент уже не має таких амбіцій, він, як сказав Є.Сверстюк в одному інтерв'ю, вчиться бути Президентом України.

Українська влада переконана: що пасивні маси, то ефективніше можна ними керувати. Маса у своїй суті, зазначав Маклюєн, парадоксальна: це і об'єкт симуляції, і її суб'єкт, здатний на гіперсимуляцію. Завжди вважалося, що маси перебувають під впливом ЗМІ — на цьому побудовано ідеологію останніх. Але в цьому спрощеному розумінні комунікації не взято до уваги, що маса — медіум набагато потужніший, ніж усі ЗМІ, разом узяті, отже, це не вони її підпорядковують, а вона їх захоплює й поглинає або, щонайменше, уникає підлеглого становища. Помаранчева революція стала символом соціального перетворення, коли маса, обернувшись на народ, на громадянське суспільство, змогла подолати політичну симуляцію. І українські романи це потверджують, залишаючи за Майданом 2004 року статус революції національної свободи.

І на цьому хотілося б поставити крапку, бо такий літературний аналіз минулого року — лише схематичне накреслення на основі кількох книжок, які утворюють спільний простір інтелектуального опору.